

КАТЕГОРИЯТА „ВЪЗРАСТ“ И НЕЙНАТА МНОГОЗНАЧНОСТ. ПСИХОЛОГИЧНА ВЪЗРАСТ

Йонка Стефанова Балтаджиева
Бургаски свободен университет

THE CATEGORY OF AGE AND ITS POLYSEMY. PSYCHOLOGICAL AGE

Yonka Stefanova Baltadzhieva
Burgas Free Universiti

Анотация: В доклада се разглеждат психологическите аспекти на категорията „възраст“, която заема централно място в психологията на развитието. Научната интерпретация на конструкта „психологична възраст“ среща значителни трудности, а осмислянето му се губи в неговата многозначност.

Ключови думи: Възраст, абсолютна възраст, условна възраст, психологична възраст, психично време

Abstract: This paper looks into the psychological aspects of the category of Age, which plays a central role in the Psychology of Development. It is considerably difficult to provide a scientific interpretation of the term „psychological age“, as well as to perceive its meaning due to its polysemy.

Key words: age, absolute age, conditional age, psychological age, psychological time

„Проблемът за възрастта е не само централен за цялата детска психология, но и ключ към всички въпроси на практиката“ [3, с.260].

Възрастта представлява една от най-сложните категории на психологията на развитието. Тя е смислообразуваща категория за психологията на развитието. Безспорен научен факт е, че тя е многомерна по своята същност и има различно качествено съдържание. Хронологичната възраст на човека, неговата възраст като индивид, (биологична единица и организация), като личност, като индивидуалност, като субект на познанието са съществено различни като понятия. Критериите, по които се измерва възрастта на човека на тези качествено различни нива са различни, но са взаимно вплетени и взаимозависими.

Целта на изложението в доклада е да разкрие някои от елементите на съдържанието на категорията психологична възраст, да направи преглед на теоретични идеи и позиции за тяхната същност, за да се очертаят на експериментално ниво възможностите за изследване на психологичното време като вплетено в социалната идентичност на личността, като времевата идентичност.

Изходните тези са:

1. Обусловеност на психологичната възраст от културната и историческата ситуация на развитие;
2. Свързаност с дейността на субекта;

3. Свързаност с категорията време;
4. Свързаност с индивидуалността на човека;
5. Съдържателна структура на личностната характеристика;
6. Компонент на социалната идентичност, времева идентичност.

Възраст и време

„Възрастта представлява такова цялостно динамично образуване, такава структура, която определя ролята и относителното тегло на всяка частна линия на развитие” [3, с.256].

Най-общото и формално определение на **възрастта** има две значения – абсолютна възраст и условна възраст [10,12]. Абсолютната възраст, определяна още като календарна или хронологична възраст има обективен и конкретен измерител – количество времеви единици. Те определят възрастовия интервал от момента на възникване на обекта до момента на неговото измерване. Определянето на хронологичната възраст на обекта се разглежда като датиране (локализация по оста на времето). Абсолютната възраст е абстрактно понятие, което маркира продължителността на съществуване на обекта и неговата локализация във времето.

Условната възраст се свързва с процесите на развитие и чрез нея се изразява възрастта на развитие. (**пак там**). Нейното съдържание включва местоположението на обекта в определен еволюционно-генетичен ред, в някакъв процес на развитие. Като основание за определяне на местоположението се посочват различни качествени и количествени признаци. Именно установяването на условната възраст представлява елемент на периодизацията на едно развитие. В редица концепции възрастта на човека се разглежда като „сума от разнородни явления на ръст, на общо соматично, полово и нервно-соматично съзряване, зрялост и стареене, преплетени с много сложните явления на обществено-икономическото развитие на човека в конкретните исторически условия”. Според Б.Г. Ананиев възрастовите изменения на индивидите от една и съща хронологична и биологична възраст, но принадлежащи на различни поколения, се обуславят от социално-исторически, а не само от биологични (генотипни) фактори [1, с.113].

Понятието възраст е нееднозначно като съдържание във физиологията, психологията и социалните науки. Затова и се отделят биологична възраст, социална възраст и психична (психическа) възраст [10,12]. Има и известно терминологично разминаване в определенията на авторите към възраст – срещат се конструктите „психологическа” възраст, „психическа” възраст, „психична” и „психологична” възраст. **В доклада ще се използва конструкта психологична възраст.** Биологичната възраст се определя чрез състоянието на обмяната на веществата и функциите на организма спрямо средностатистическо ниво на развитие, характерно за цялата популация на съответната календарна възраст. В основата на понятието биологична възраст са поставени генетичните, морфологичните, физиологичните и неврофизиологичните промени, които се извършват в организма на всеки човек. Като индикатор за социалната възраст се приемат социалните изменения в живота на човека – жизнените събития, които настъпват на определена възраст и възрастовите промени, които определят мирогледа на човека и неговото отношение към живота [10,12].

Възрастта на човека представлява един от основните критерии за неговия психичен живот и особеностите на характера. В този смисъл най-общо психологичната възраст се определя от психофизиологичните, психичните и социално-психологическите изменения, през които преминава психиката на всеки човек. От позициите на психологията възрастта е категория, чрез която се обозначава (маркира) съвкупността от времеви характеристики на индивидуалното развитие на личността.

За обикновения човек в неговата всекидневност времето е това, което измерва часовника. Времето има единици. Те отмерват неговия ход и той винаги е еднопосочен – напред към бъдещето. Общото ни усещане за ‘времето’ се базира върху т.нар. календарно време. „Календарното време” е изградено според човешките перцептивни възможности – разделено е на секунди, минути, часове, дни, месеци, години, векове и т.н. [6]. Самото календарно време е периодично, при това по същия начин, по който са периодични и собствените ни житейски деяния. Парадоксът на времето за конкретния човек е, „че това, което е утре, после ще стане днес, и по-после – вчера”. Интелектуално (в мисълта си) човекът може да присъства едновременно в бъдещето, в настоящето и в миналото. За него и трите точки в топографията на времето са „реалност”. Именно тази „реалност” се преживява (не толкова осъзнава) и придава движение и смисъл (развитийност) на конкретния човешки живот.

Според И.С.Кон ориентирането в съдържанието на категорията възраст изисква разграничаване на основните системи за отчитане на времето, в които науката описва човешката възраст. Извън тях възрастните категории нямат смисъл и стойност. Отделят се три системи (нива) – индивидуално развитие; социално-възrastови процеси и социално-възrastова структура на обществото; възрастни символизиъм [10,12]. Индивидуалното развитие се описва чрез понятия като „онтогенеза”, „жизнен път”, „течение на живота”, „жизнен цикъл”. Втората система включва термини като „възrastова стратификация”, „възrastово разделение на труда”, „възrastови групи”, „възrastови слоеве”, „поколение”. Третата система се свързва с представата за възрастните процеси в културата, за това как те се възприемат и отразяват символно от представителите на различните социално-икономически и етнически общности и групи (възrastови обряди, възrastови стереотипи). В този смисъл възрастта може да бъде описана само в единство на историко-специфичните особености на културата и социалната идентичност.

Така както и възрастта, и времето като основна категория на съществуване на вселената се интерпретира от различни аспекти на познанието: във физиката – физическо време, в астрономията – астрономическо време, във философията и историята – историческо време, в психологията – психично време и др. В този смисъл времето също е и много общо понятие. Времето се разглежда като основно понятие във физиката и представлява четвърто измерение в пространствено-времевия континуум. Според теорията на относителността има три пространствени и едно времево измерения. С него се измерва продължителността и последователността на състоянията и събитията. Единицата за време в SI е секундата (s). Периодичните събития и периодичните движения още от древността служат като стандарт за измерване на времето. Примери за това са въртенето на земята около слънцето, фазите на луната, движението на махалото или биенето на сърцето [13].

Белезите на времето са свързани с подредането на събитията едно след друго, с тяхната продължителност (показва колко дълго е било всяко от тях), с началото на появата на всяко от тях. Философската интерпретация на времето се простира в границите на два общи възгледа. Според единия „времето е част от фундаменталната структура на вселената, измерение в което събитията се случват последователно.” Негов изразител е Исаак Нютон. Привържениците на другия възглед твърдят, че „времето не се отнася до никакво реално съществуващо измерение”. То е „интелектуална концепция, която позволява на хората да проследяват, сравняват и подредят събитията”. Ярък негов представител е И. Кант. И. Кант описва времето като интуиция, която ни помага да разберем света около нас, като фундаментална част от абстрактна структура, заедно с пространство и число, с помощта на които можем да установим последователността на събитията, тяхното времетраене и сравним движението на различните обекти. **(пак там).**

Психологична възраст

Както вече беше посочено психологичната възраст се свързва предимно с възрастта на психичните или психофизиологичните функции. Най-яркият пример за това е „интелектуалната възраст”, която се определя чрез сравняване на резултатите от решаване на различни тестове със средните резултати в дадената възрастова група (хронологична). Счита се, че това определение е теоретично некоректно [9]. По-прецизната диференциация на понятието психологична възраст изисква включване в неговото съдържание не само на умствената възраст, измерена чрез коефициента на интелигентност, но и на психосоциалната възраст (ниво на еротични интереси и поведение), на рекреационната възраст (съответствие на постиженията с възрастовите норми) и др. [10, 12].

Обикновено психологичната възраст се определя чрез термини като – адаптираност, способност, системно качество на психическо ниво, качествено своеобразие на психическо развитие. Позиционира се в определена среда – културно-историческа, социална, биологична. В „Психология човека от рождения до смърти”, под общата редакция А.А.Реан, психологичната възраст се представя като характеристика на степента на адаптираност на човека към условията на социума в зависимост от нивото му на интелект, способността за научаване, двигателните навици, чувствата, установките, мотивите и др. [8]. В „Психология развития” на Грэйс Крайг и Дон Бокум тя (**psychological age**) се интерпретира като непосредствената способност на индивида да се справя с изискванията на средата и социума и да се адаптира към тях [5]. По-описателно определение предлага Б. Минчев. Според него тя е *системно* качество на човешката психика, съотнесено с определена хронологическа възраст [7]. Подобно описателно определение се среща и в някои речници по психология. Психологичната възраст се определя като качествено своеобразна степен на развитие в онтогенезата, обусловена от закономерностите на формиране на организма, условията на живот, обучението и възпитанието, има конкретно-исторически произход [11].

Първият опит за системен анализ на психологичната възраст принадлежи на Л.С. Виготски. Той определя като най-важни, ключови характеристики в този анализ: „социалната ситуация на развитие”, която отразява мястото на детето в системата на обществените отношения; дейността на детето; новообразуванията в сферата на съзнанието и личността. Процесът на преход от една възрастова степен към друга предполага дълбоко преобразуване на посочените компоненти на възрастта и може да се съпровожда от повече или по-малко изразени конфликти и противоречия. Не съществува съвпадение във времето на тясно свързаните линии на физическо (физиологическо), психическо и социално развитие на индивида. Това често води до разминаване в степента на физическа, психологическа и социална зрялост на индивида [3].

Така в съдържанието на понятието „психологична възраст” се включва определена качествено своеобразна степен на онтогенетичното развитие. Факторите, които я обуславят се отнасят до – закономерностите на формиране на организма, условията на живот, обучението и възпитанието. С други думи това понятие има конкретно историческа детерминация, обусловеност. Психологичната възраст не винаги съвпада с хронологичната възраст, която се определя от количеството преживени години от момента на раждане. Психологичната възраст на всеки индивид от група лица на една календарна възраст може да бъде различна.

Психологичната възраст е свързана пряко със самосъзнанието на човека. Тази свързаност се проявява във вътрешната възраст. Всеки човек осъзнава себе си по различен начин. Всеки субект определя на ниво самоусещане своята „вътрешна възраст”, която също може да се разглежда като психологична възраст на личността. Самоусещането е следствие от позициониране на собствения Аз в заобикалящата среда и спе-

цифичните индивидуални особености. Усещането за вътрешна възраст зависи пряко от субективните представи на човека за това, какъв трябва да бъде той на една или друга възраст, как и под влияние на какво трябва да се формира и характеризира конкретния възрастов период.

Като най-важен компонент на субективната картина на жизнения път може да се посочи представата на личността за характера на отношенията между изминалите, настоящите и бъдещите събития от нейния живот. Тези отношения се отразяват в съзнанието на човека и образуват сложна субективна структура от междусъбитийни връзки. В тази структура едно или друго събитие може да бъде представено и като причина и като следствие от други събития, като цел или средство [4].

Е.И.Головаха и А.А. Кроник определят следните основни характеристики на психологичната възраст като феномен на самосъзнанието (те използват понятието психологическа възраст).

1. Това е характеристика на човека като индивидуалност и се измерва чрез нейната „вътрешна система за отчитане“ (като интраиндивидуална променлива), а не чрез интериндивидуални съпоставяния, сравнения. За да се определи психологичната възраст на личността е достатъчно да се познават личностните особености на психологическото време. Сама по себе си психологичната възраст (интелектуалната възраст) няма времева характеристика. В същото време авторите определят психологичната възраст на личността като мярка за психическото минало на личността по подобие на това, че хронологичната възраст е мярка за хронологическо минало.

Трудно може да бъде определено как да се диагностицира психологичното минало, а чрез него и психологичната възраст. Мярка за психологичната възраст могат да бъдат различни показатели – напр. социално зададени външни ориентири, предимно от дейностен характер (училище, университет); социални и емоционални събития от живота (среща със значими други, раздяла, дружба, раждане на деца); етапи в личностно-то израстване

2. Психологическата възраст е обратима – човек не само старее в психологическото време, но може и да младае за сметка на увеличаване на психологическото бъдеще или намаляване на миналото. Често се среща преждевременно вътрешно стареене, хората се усещат много по-стари, тяхната психологическа възраст съществено превишава календарната. Такова самоусещане се предизвиква от дефицит на емоционални преживявания, от понижаване на финансовите ресурси, от ограничаване на професионалните и личностните перспективи.

3. Психологическата възраст е многомерна – тя може да не съвпада в различните сфери на човешката жизнена дейност (усещане за реализация в семейната сфера и нереализация в професионалната сфера) [4].

Силно влияние върху психологичната възраст оказва „безсъзнателното“. То не се определя от реално протичащото време. Именно безсъзнателното ни позволява да усещаме дълбоките преживявания на далечното минало като нещо случило се неотдавна. Този вид възраст се преценява чрез значимостта на важни събития от миналото и бъдещето за човека. Ако човекът очаква най-важните и ценни събития в бъдещето и не придава особена значимост на миналото, то той се чувства значително по-млад от своята хронологична възраст. Ако най-ярките и значими събития са били за човека в миналото, то той може да се чувства по-възрастен от своите реални години [по 14].

Върху субективната представа оказват влияние и стереотипите на външната обкръжаваща среда. Към тях се отнасят и такива социални събития като – бракосъчетание, раждането на дете, повишение на работното място и др. Закономерно и често разпространено явление е разминаването между психологичната и другите видове

възраст. Но съществуват възрастови граници, при които се наблюдава съвпадение на всички основни типове възрасти – напр. двадесет и петата година от живота на човека. Тази възрастова точка осигурява това равновесие, при което могат да съвпадат психологична, вътрешна и календарна възраст. [по 14].

Операционализирането на понятието психологична възраст предполага откриването на механизми за неговото измерване. Това насочва изследването към измерване на вътрешната възраст или психичното време на личността. Единица за анализ и измерване на психичното време (психологичната възраст) представлява междусъбитийната връзка. Единица за психичното минало е реализираната връзка между две събития от календарното минало, единица на психичното настояще е актуалната връзка между събития от хронологичното минало и бъдеще, единица на психичното бъдеще е потенциалната връзка между хронологическото бъдеще [2, 9].

Психичното време на личността представлява реалното време на психическите процеси, състояния и свойства на личността, в което те функционират и се развиват на основата на отразени в непосредствените преживявания и ценности осмислени обективни времеви отношения между събитията от живота. Времето в съзнанието на човека придобива конкретно психическо съдържание. То самото представлява елемент на културата и се определя от доминиращата в даденото общество концепция за времето. Реализацията на психичното време се осъзнава от човека под формата на особено преживяване на своята вътрешна възраст, която може да бъде определена като психологична възраст на личността. В този смисъл животът на определена възраст е едновременно и преживяване на възрастта и изживяване на тази възраст [4].

Психологичната възраст е мярка за субективната реализация на психичното време на личността и зависи не само от съотношението минало/настояще/бъдеще, не само от очакваната продължителност на живота, но и то локализацията на личния времеви център върху оста на хронологичното време. Затова и едно от средствата за компенсация на процесите на биологично и социално стареене е „живот в миналото”. Означава още компенсация на стареенето чрез времева децентрация в миналото (детството). Устойчивата времева децентрация в бъдещето предизвиква друг ефект – като живее в бъдещето човек трябва да се чувства по-възрастен [9].

Според Р. Кастенбаум психологичната възраст може да бъде определена чрез 4 основни аспекта – степен на жизнената активност, външен вид, самоусещане, интереси. Съществува и оценка на психологичната възраст посредством три нейни основни компонента – умствена възраст (интелектуален показател); социална възраст (показател за социална зрялост, адаптация към околната среда); емоционална възраст (показател за зрелостта на личността, уравновесеност, емоционална устойчивост) [по 14].

Потребност от промяна на психологичната възраст възниква всеки път, когато човек е недоволен от своята календарна възраст – в детството и юношеството човек иска да е по-възрастен от своите години, в ранната зрялост тъгува за юношеството, в старостта мечтае за зрелите си години.

Изводи:

- Психологичната възраст може да се определи още като времева идентичност, структурна същност на Аз-концепцията.
- Тя не е тъждествена на психичното време. Осъзнаването на времето на своето съществуване е важно допълнение към осъзнаването на собствената идентичност, реализира се чрез осмисляне от човека на своето психично време във връзка със социалното време, с времето на епохата.
- За всяка личност съществува специфична концепция за времето.

Литература:

1. Ананьев, Б.Г. Избранные психологические труды, М., т.1, 1980.
2. Белинская Е.П. Временные аспекты Я - концепции и идентичности / Е.П. Белинская // Мир психологии. - М., 1999. - №3. - С.141.
3. Виготски, Л.С. Собрание сочинения. М., т.4, 1984.
4. Головаха, Е.И., А.А. Кроник, Психологическое время личности. К., 1984.
5. Крайг, Г., Д. Бокум, Психология развития. СПб., 2005.
6. Коев, М. Време. Периодичност. Баналност. Богословски опит върху красотата на битието. С., 2012.
7. Минчев, Б. Психология на човешкото развитие. БСУ, 2005.
8. Психология человека от рождения до смерти. Под общей редакцией А.А.Реана, СПб., 2002.
9. Психологическое время в структуре самосознания взрослого человека. Сб. „Вестник Кемеровского Государственного Университета” №2 (22). Кемерово: „Компания ЮНИТИ”, 2005. <http://hpsy.ru/public/n2461.htm>
10. Сапогова, Е.Е. Психология развитие человека. М., 2005.
11. Словарь практического психолога. — М.: АСТ, Харвест. С. Ю. Головин. 1999.
12. Шаповаленко, И.В. Возрастная психология, М., 2005.
13. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5>
14. <http://www.razvitie-zhurnal.ru/psikhologiya-lichnosti/psixologicheskij-voznrast-chto-eto-kak-opredelit-svoj-psixologicheskij-voznrast-i-stat-molozhe.html>

За контакти:

Йонка Стефанова Балтаджиева, доцент, доктор, БСУ
056/900 444, baltadjieva@bfu.bg